

הרב בנימין זאב הלוי הורביץ בני ברק

עין התכלת

פתיחה

במאמר שלפנינו נדון בשאלת גוון התכלת של תורה, שאלה זו המעסיקה רבות את מחדשי קיום מצוות התכלת בימינו, משמשת מנגד את תוקפיהם – קרי, מערערי קיום המצוה בזמננו, כנימוק לשלילת אפשרות החזרת קיום המצוה. טענות המערערים מתחלקות לשני סגנונות ולכמה פנים, יש הטוענים על חוזק הגוון ויש הטוענים על מין הגוון, כאשר בין אלו ובין אלו יתחלקו למחלוקותיהם. בין הטוענים על חוזק הגוון יש שטוענים כי גוון התכלת של תורה עמוק מאוד וקרוב לשחור, ונתנו טעם לדבריהם, יש מהפכים לקיצוניות השניה דתכלת של תורה אינו אלא מין בהיר מאוד ונותנים טעם לדבריהם, ויש שיאמרו שאינו לכאן ואינו לכאן, אלא שהגוון הוא מדויק מאוד בין הבהיר לעמוק ואנחנו לא נדע את הגוון המדויק שנעשה אותו, ואף הללו נתנו מקור וטעם לדבריהם.

הכת השנית אינו דנה על חוזק הגוון אלא על מינו, כי יש שיאמרו תכלת של תורה ירוק הוא ונתנו סמך לדבריהם בעיקר מלשונות רש"י בכמה מקומות וממשמעות דברי הירושלמי שהובאו בתוספות. ויש שיאמרו תכלת של תורה אינו ירוק ואינו כחול אלא סגול, ואף הללו נתנו סמך לדבריהם מאי אלו מקומות כדברי החוות יאיר ומהר"י קורקוס, ובעיקר יסמכו דבריהם על פירושי לשונות מלשונות חכמי אומות העולם. וגם בענין זה (של הערעורים על מין הגוון עצמו) תימצא דעת שלישית שעניינה ליתן פשר בין הצדדים, שאינו כחול ואינו ירוק אלא גוון ביניים הנקרא טורקיז. ועוד נמצא מי שהרחיק זרותו ביותר לטעון כי גוון התכלת של תורה אינו לא ירוק ולא כחול ולא סגול אלא שחור ואף הוא דימה להביא סמך לדבריו.

כלל העולה כי המבוכה רבה, ואשר נראה פשוט לכל תינוקות של בית רבן כי תכלת שאמרה תורה זהו גוון השמים והים הקרוי אצלנו כחול ובלע"ז בלוי"י או לזו"ר (אזו"ר), יש המערערים עליו כי אין זה מילתא דפשיטא כל כך.

במאמר שלפנינו נטלנו על עצמנו את נטל ההוכחה להעמדת המסורה הפשוטה והמקובלת כי תכלת של תורה הוא הכחול הקרוי בלו"י. המאמר מתחלק לכמה פרקים שבאים לברר על פי חז"ל ועל פי הראשונים מהו גוון התכלת, וכמה פרקים לדחיית טענותיהם של המערערים. ובאמת כי בכמה מטענותיהם, בין של מערערי הגוון ובין של מערערי עמקותו, לא היה לנו להזדקק לתשובתם, כי אינם טענות של אמת ואין כוונתם בטענות אלו אלא למצוא טעם לביטול המצוה, וכל אשר לבו נוקפו על האמת ידע ביה בנפשיה להיכן הדין נוטה. אך מכל מקום להוציא מלבם וליתן יד לחפצי בירור דבר ה' זו הלכה באמת, ראוי לבוא בכתובים לברר הדין לאמיתו.

פרק א': הראיות שהתכלת היא כמסורת הפשוטה

1. ראיות מדברי חז"ל

המשמעות הפשוטה בדבריהם

באמת נראה פשוט דכל ששם 'תכלת' עליו, הרי הוא נכלל במה שאמרה תורה "פתיל תכלת" אלא שיש לנו לדון למה יקרא גוון תכלת (ומה שהצריכו חז"ל מן החילזון דווקא, היינו משום דהווי קים להו דאותו גוון תכלת צריך שיהא באותה צביעה ידועה ואיכותית, אך לא מצינו בשום מקום שדרשו שום דרשה למעט איזה גוון מתוך גווני התכלת). לפיכך אין ענין המאמר הזה להוכיח על גווני מסוימים שלא נקראו גם הם תכלת, אלא דוודאי הגוון הכחול (בלו"י) שם תכלת לו.

הנה ראש לכול יש לנו לדקדק במשמעות הפשוטה של כל המקומות שמדובר בש"ס בענין מהות גוון התכלת, דאמרו בו (סוטה יז ע"א, מנחות מג ע"ב, חולין פט ע"א) דומה לים ודומה לרקיע (ובהמשך שם ספיר), שהצד השווה שבכולם הוא הכחול לבדו. ואף דהלשון 'דומה' יכול היה להיות שאינו ממש כחול ממוצע, אך מכל מקום ודאי כן הוא פשטות הדברים, מאחר שלא מצינו ברקיע כלל מראה אחר, וכן בים גוון הכחול הוא מראהו. והמצייירים יוכיחו שאין בין ציורי הים לציורי הרקיע וכן בין תמונותיהם, אלא בדרגת עמקות הכוחל שבהם,

שאינן להם גוון אחר אלא הכוחל, מלבד באי אילו מקומות רחוקים שיש ביים את מראה האילנות שסביבו וכדומה (ועי' לקמן פרק "הדקדוקים בדברי רש"י מה שנכתוב לבאר דברי רש"י בסוטה יז ע"א: "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע").

ראיה מגוון ה"קלא אילן"

עוד ראיה גדולה עומדת לפנינו. אחר שזכינו לפירושם של ראשונים במהותו של "קלא אילן", אם כן אפשר לנו להכיר את הגוון המדויק על פי הידוע בגוון הקלא אילן שהוא כחול נקי. ואף שייתכן שאפשר לעשותו גם בגווני טורקיז, ודאי עיקר צביעתו בכל הדורות היתה לגוון כחול, כידוע בכל הפוסקים והראשונים שהזכירו צבע הני"ל בהקשר הזה, וכן ידוע בעולם שעד לפני כמה עשרות שנים היו עושים ממנו את הגי'נס הידוע. ומכל מקום ודאי אין לו גוון גרי"ן נקי או סגול כלל.

דהנה נתבאר בדברי הגאונים והראשונים שהקלא אילן הוא צבע האינדיג'ו, כמו שכתבו הערוך והגאונים¹, שכולם פירשו שהקלא אילן הוא האינדיג'ו, שזהו שמו של חומר צבע ידוע עד היום, המופק גם מצמח האיסטיס. וכן משמע ברמב"ם הל' ציצית ב, א שהאיסטיס הוא הקלא אילן, ומכל מקום שצבעו זהה לקלא אילן ורובו (של החומר הקרוי אינדיג'ו) מופק מצמח אחר הגדל בעיקר בהודו הנקרא ני"ל, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדיג'ו על שם מקומו. (והשווה למה שכתב הגרי"א הרצוג² מחכמי אומות העולם הקדמונים, שבהודו היו יודעים לזייף את הפורפור"א מצמחים), וכן כתב הנמוקי יוסף בבבא מציעא (לד ע"א מדפי הרי"ף ד"ה אילן) דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא האינדיג'ו, והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמייבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינוהו אבן [אמנם הגרי"א הרצוג טען כי לשון קלא בלע"ז (בלשון

¹ ערוך ערך קלא אילן, וכ"נ בשו"ת הגאונים, גינצבורג, כרך ב' עמוד 333, וש גורסים כן גם בפ"י ר"ח אוצה"ג ב"ק צג ע"ב.

² עיין ספר התכלת עמ' 70 הערה 49.

סנסקרי"ט) פירושו גוון כחול כאינדיג"ן]. גם אתי שפיר לשון התוספתא עבודה זרה (ו, א) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשייתו של האינדיגו ע"י דישה. וכן מוכח גם המשך התוספתא שם.³

(ואין לפרש דברי הערוך דאינדיג"ו, רצונו לומר שם צבע בלו"י ולא שם החומר הצובע, שהרי בא לפרש בזה גם הא ד"קלא אילן דלא עבר" (בבא קמא צג ע"ב) ושם אין לזה שום שייכות אם הוא צבע בלו"י או צבע אחר, ועל כרחך שמדבר בסוג חומר מסוים שהוא חומר צביעה עמיד ידוע.)

וראית⁴ מי שרצה לדחוק לשונות חז"ל בכל מקום ולומר דבקלא אילן עירבו גם אדום, ולפי זה רוצה לטעון שסתם קלא אילן שבש"ס הוא צבע סגול שאחד ממרכיביו הוא קלא אילן. אך ודאי ההבנה הפשוטה היא שסתם קלא אילן אינו שם חומר שנתערב בו דברים שונים להשגת גוונים שונים, אלא שם של חומר צבע ידוע בעל גוון ידוע, שכן פירש רש"י בכל מקום "צבע הוא שדומה לתכלת" ורש"י כתב כן גם במקום דלא איירי בענין דימיונו או זיפו לתכלת כלל⁵. ופשוט שמקורו מהא דמשמע בגמ' דאין מכיר בו אלא הקב"ה לבדו ומהא דצריך בדיקה מיוחדת לזיהויו.

ומכל מקום רצו הטוענים למצוא סמך לדבריהם ולבארם בכוונת הספרי פרשת שלח קטו: "הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת", ורצו לבאר פירושו שהוא צובע בצבעונין מעורבים בקלא אילן. אך דעת לנבון נקל דאי לשון קלא אילן כולל בו אדום לא היה צריך לומר בספרי צבעונין כלל, שהרי הוא כלול בלשון קלא אילן, ואם כן ממקום שבאת, מהספרי גופיה, מוכח דסתם לשון קלא אילן המוזכר בכל דוכתי הוא הכחול לבדו. ומה שכתוב בספרי צבעונים וקלא אילן, או או קתני. וכן משמע הלשון "הרי אני נותן" וכו' ולא הריני צובע, ופשיטא דלא אתא ללמד כאן אופני תעשיית הצבע, רק מדבר על ההטלה בטלית, שיתן אותם במקום תכלת. ואם כן הוא מדבר על חוטים צבעונים וחוטי קלא

³ עיין לולאות תכלת עמ' 237 בביאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא. ע"ע אנצ"ע ערך אינדיג"ו.

⁴ ד"ר ישראל זיידרמן, "לחידוש מצות תכלת בציצית", תחומין, ט.

⁵ בבא קמא צג ע"ב, וכן כתבו הרמב"ם והרע"ב בשביעית פרק ז משנה א, לגבי איסטס.

אילן. וכן משמע קצת גם מדמסיים ביה בלשון רבים "והם דומים לתכלת", הרי שמדבר על כמה אופני זיוף ולא על תרכובת אחת של צבע, שהכין מתערובתם. וכן כתב להדיא בפירוש הנצי"ב.

גם לשון צבעונין בכל מקום בדברי חז"ל קאי רק על הצמר הצבוע, בחוט או בבגד, ולא על חומר הצבע עצמו, שהוא נקרא בלשון חז"ל בכל מקום צבע ובלשון רבים צבעים ולא צבעונים.

ומכל מקום בכל הש"ס דלא הוזכר אלא קלא אילן לבדו, אי אפשר לומר יגיד עליו רעו ונלמדנו מהספרי שכוונתם ע"י עירוב צבעונים, דבשום מקום לא אשכחן כן בכעין זה לומר יגיד עליו רעו מדבר שלא הוזכר כלל בש"ס.

ועוד יש לדקדק מהא דמנחות מא ע"ב,⁶ דאסר להטיל קלא אילן במקום חוטי לבן, שמא יחליפום בתכלת. ושם לא איירי כשבא לזייף התכלת, ואם כן לדבריהם לא היה לאסור אלא כשמשנה צבעו ע"י התערובת ולא בסתם קלא אילן שהוא האינדיגו⁷ כמו שכתבו הראשונים.

וכן יש להוכיח מהרמב"ם שכתב בפרק ב' מהל' ציצית הל' א': "באיסטיס או בשחור או בשאר משחירין", ונראה דקאי על לשון הספרי קלא אילן וצבעונין, וחזינן לדעתיה דדברי הספרי או או קתני. ובלאו הכי יש להוכיח מעצם דבריו, מדפסל אף כשצבעו באיסטיס לבדו, משום שאינו מחילזון ולא משום שאינו כעין התכלת (ובאיסטיס אין תערובת אדום כלל ולא הזכיר שום עירוב צבע אחר שמוסיפים בו).

ומה שלא הוזכר צבעונים בכל מקום שדיברו בש"ס על קלא אילן, היינו משום דלא איירי על עצם הדין דבעינן דם חילזון, אלא על הרמאים שמרמים ע"י הקלא אילן. והרמאים לא השתמשו אלא בקלא אילן שהוא דומה לתכלת גם בטבעו ולא רק בצבעו. ואילו שאר צבעונין רק צבעם דומה, אך ע"י בדיקה אפשר לגלות בקל שאינם מן החילזון, ולכך לא מצי כל כך לרמות בהם. אך הרמב"ם מדבר בעצם הדין דבעינן מן החילזון ולכך הזכיר גם שאר צבעונים.

⁶ ראייה זו הובאה במאמר התכלת לרבי אליהו טבגר בספרו כליל תכלת, לאחרונה נדפס בתוך: הרב אליהו טבגר, אסופת מאמרים בענייני תכלת, הוצאת פתיל תכלת.

2. ראיות מספר הזוהר

יש לדקדק בכמה מקומות בספר הזוהר דגוון הבלו"י המצוי אצלנו הוא קרוי תכלת. ויש לחלק הראיות, דיש מקומות דמוכח מיניה שקורא כן לדבר שאינו סגול (אף אם נימא דגם הסגול כלול באותו המין, מוכח מיניה לכל הפחות דאף כחול ממוצע שאינו סגול קרוי תכלת) ויש שמוכח מיניה שאינו ירוק.

דקדוק דשם תכלת קרוי לכחול שאינו סגול

איתא בתיקוני זוהר (תקונא שבעין דף קכו ע"ב) "ואית בר נש דגוון דיליה תכלת דאיהו דומה לרקיע... ותלת גוונין אינון בעינא חוור, אוכם, תכלת" (קאי על גוון העיניים, ואם כן מוכח שאינו סגול שהרי אין בגווי העינים אלא שחור, כחול וירוק).

דקדוק שאין התכלת ירוק

מכמה מקומות בזה"ק מוכח בבירור שאין התכלת גרי"ן, דבזוהר חדש איתא (תיקונים כרך ב, פד ע"א): "חמש גוונין... ואינון גוון חוור, גוון סומק, גוון ירוק, גוון תכלת, גוון אוכם", וכן בתיקוני זוהר (קלט ע"א) "דאש אית ליה תלת גוונין חוור וירוק ואוכם, ורביעאה תכלת, ואינון דבקין בגחלת דאיהו סומקא הא חמשה" הרי להדיא דמחלק להו בתרי גווני. [וכלל בזה כל הגוונים היסודיים, כידוע. ואין לומר שכוונתו שהירוק הוא גע"ל והתכלת הוא גרי"ן, כי בלשון חז"ל בכל מקום נקרא גם הגרי"ן ירוק (וכן הוא גם כן בלשון הזוהר בתיקונים קמד ע"ב: "כעלין ירוקין דאינון בגפנין"), ואם כן לא היה משתמש בלשון ירוק כדי לחלקם בלשון זו לתרי גווני ולציין במילה 'ירוק' דווקא גוון שאינו גרי"ן (ובלו"י לא מצינו שנקרא ירוק בלשון חז"ל, אלא בלשונות הראשונים)].

וכעין זה ברעיא מהימנא (שלח קעה ע"א): "חוור מימינא תכלת משמאלא, עמודא דאמצעיתא יחוד בין תרווייהו ירוק". הרי מבואר דתכלת וירוק תרי גווני נינהו. ובפרשת תרומה (קלט ע"א): "תכלת דא איהו כרסייא... וכד נגה לו אתהדר לגוון ירוק כגון כרתי, מההיא שעתא... זמנא דק"ש דהא אשתני גוון תכלא מכמה דהוה".

עוד יש להוכיח דאין התכלת מגווני גרי"ן, מעצם דברי התיקוני זוהר דלעיל וכעין זה ברעיא מהימנא צו (לג ע"א), דמלבד מה שחילק הגוונים הללו לב' גוונים כמו שכתבנו לעיל, גם יש ראיה מהמציאות עצמה שכתב דאש יש בה גוון תכלת, והכול יודעים כי פעמים שיש גוון כחול באש, אך גוון גרי"ן לעולם לא יהא בה.

3. בירור דברי הראשונים והמפרשים

הנה מהראשונים רבו הראיות לענין הזה שהוא גוון בלוי ונקטו דכעין הרקיע הוא הגדרתו המדויקת של הגוון (אמנם חוזק הגוון יכול להשתנות וכמו שנכתוב לקמן), ואף כי לא נוכל להרחיב בדעת כולם, אך סגי במקצתם כדי לראות שזוהי הדעת הרווחת כדעה פשוטה כמעט באין פוצה ומערער.

לשונות הראשונים שכתבו שהתכלת כמראה הרקיע

הרמב"ם בבואו להגדיר מהותו של תכלת (הל' ציצית ב, א) כתב שהוא כעין הרקיע, וכן משמע שם שהוא בגוון של האיסטיס (שיוצא ממנו אינדיג"ו). ועוד כתב שהוא הפתוך שבכוחל, וכן: "ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם שמים שהוא פתוך מן הכוחל" (הל' כלי המקדש ח, יג). ור"א בנו בפירושו לשמות כה, ד כתב שהוא הפתוך בלבן והיינו לאפוקי הנוטה לשחור ממש. וכן כתב המאירי בפירוש המשנה חולין פ"ו: "ואבן התכלת שקורין אותו בלשון ערב לאזור"י ובלע"ז לפי"ס לאוזל"י". ובספר החינוך מצו שפ"ו גם כן כתב כרמב"ם "והתכלת אשר עינו כעין הרקיע". וכן כתב המאירי (יומא כג ע"א ד"ה בגדי כהונה; עבודה זרה מב ע"ב ד"ה דין אחרים, ועוד) דתכלת הוא בצבע רקיע.

ורב סעדיה גאון כתב בתפסיר לשמות כה, ד שהוא "אסמאנגון" והיינו כחול (תרגום המילה הוא גוון שמים). וכן בעיטור הל' ציצית מביא מרב נחשון גאון שהוא הגוון הנקרא בערבית למאסמ"א שפירושוהו גוון שמים (יש שרצו לגרוס לו"ן אסמ"א).

ראיות נוספות מדברי הראשונים

ברמב"ן פרשת שלח: "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת". וכן דעת רבינו יונה בפירושו לברכות (ד ע"ב מדפי הרי"ף), שדוחה דעת המפרשים לגבי "בין תכלת לכרתי" דכרתי הוא חציר, "דמה ענין תכלת אצל כרתי, אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת" (ומכל מקום צריך לומר שהוא מין כחול שונה מעט מהרגילות בדם החילזון, דאם לא כן היאך מבחינים ביניהם). וכן כתב הריטב"א שם (ט ע"ב). וכעין זה בתוס' בחולין מז ע"ב (ד"ה אלא) וכן כתב רבינו ירוחם (תואו"ח נט"ו ח"ה דף קכג טור ג). [אין להוכיח מכאן דגוון האינדיג"ו לדעת רבינו יונה אינו ממש גוון תכלת, מהא דאמרינן דאין התכלת נראה ממש ככרתי – שהוא לדעת רבינו יונה מראה הינד"י, ומבואר שאפשר להבחין ביניהם באור היום. דהא כל רצונם וידיעתם לומר דהכרתי הוא הינד"י אינו אלא משום שביקשו להם גוון ידוע כגוון תכלת של תורה, וכל המקור לומר שהכרתי הוא הינד"י הוא רק לפי ידיעתם שהתכלת הוא הינד"י. ואפשר שלא היו ידועים ביניהם דברי הערוך שקלא אילן הוא אינדיג"ו, דאם כן הרי הוא נראה ממש כתכלת, או שהתייחסותם לשם אינד"י אינו אלא כלפי גוון מסוים בכללות ולא כלפי חומר ידוע, שזהו ענין דבריהם שלא באו לפרש בדקדוק מהו החומר הנקרא כרתי אלא את גוונו.]

וכן נקטו רבותינו שבאשכנז כמו שכתב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ד סי' תרל"א: "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא – משיכיר בין תכלת לכרתי, וכרתי נקרא ירוק בפ' לולב ירוק ככרתי, ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא". וכן כתב הרא"ש חולין פ"ג סי' י"ט "כדי שיכיר בין תכלת לכרתי, ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע". וכן בהגהות אשרי שם. וכן דעת המרדכי (נדה רמז תשלה) והאגור (נדה אלף שסג) ורבי יוסף בכור שור והחזקוני (בפירושיהם לשמות כד, י) והלקט ישר (או"ח יב, ג, ד"ה וזכורני) דכולם נקטו שהוא בלוי".

מדברי מפרשי המקרא

אף מפרשי פשטי המקראות נקטו כן, כמו רבינו אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (הפירוש הקצר לשמות כה, ד) שכתב שהוא דומה למראה הרקיע. ועיין שם דמבאר ענין תכלית המראות קרוב לדברי רמב"ן בפרשת שלח ובאופן אחר מביאורו של יפת.

וכן הרד"ק בספר השרשים ערך תכל כתב את לשון הלע"ז הידוע לגוון הזה: "הוא העין שקורין לו בלע"ז בל"ב". וכן דעת רבינו בחיי על התורה (שמות כד, י; שם כה, טו).

ויש שפירטו יותר בביאור גוון הצבע כגון הרלב"ג שכתב בפירושו לבמדבר טו, לח: "וחוט התכלת... מורה על הגרמים השמימיים שמראיהם אצל החוש כמראה התכלת". ובריקאנטי פרשת נח: "והתבונן במראות הקשת כי הלבן בימין והאודם בשמאל והתכלת באמצע" (נראה דכוונתו "לובן", על מראות הבהירים, דהא אין לבן בקשת), והסגול הרי הוא הגוון הקיצוני ביותר בצבעי הקשת.

ובדברי הפוסקים האחרונים נפוץ הדבר לאין חקר להזכיר בכל מקום שהוזכר תכלת בלשונות הלע"ז של בלוי" והימע"ל בלוי" וכדו'. ואי אפשר לפורטם לרוב רובם.

מדברי המקובלים

ר"א אזולאי בעל "חסד לאברהם" כתב⁷ בשם מהרח"ו וז"ל: "...כי אז אשתני גוונה מתכלת לכרתי, והענין כי היה גוון אזו"ל בלע"ז (כחול), והת"ת או הבינה הם ירוקים אמארייליוס בלע"ז (צהוב) ונעשית היא אז על ידם ורד"י בלע"ז (ירוק), ככרתי כלולה מזה ומזה".

וכן הזכיר הרמ"ק בפרדס רמונים שער י' (פ"ב): "שכאשר בתכלת יתערב הירוק כחלמון ביצה או כמוריקא יתהוה ממנו הירוק כעשב".

⁷ בספרו "אור החמה" על הזוהר תרומה קלט ע"א.

הנה הראת לדעת כי הדבר מוסכם בכלל דברי חכמי ישראל להיות התכלת בגוון בלו"י, וחלילה לומר דכיון שהראשונים לא ידעוהו כתבו דימונות שוא ותוהו. דוודאי לא הוּו אמרי מידי אם לא שהיה בידם דבר ברור. וכל שכן בדברי הראשונים כהרמב"ם דכתבו פסקיהם אף בהלכתא למשיחא, ודאי לא היו מוציאים הוראה שיש בה תקלה אי לא דברירא להו מילתא במסורת ידועה. (וזו אין צריך לפנים, ולא הוצרכתי לכך אלמלא שמעתי מי שאומר כן.)

4. ראיות מכתבי ההסטוריונים היהודים

תרגום תכלת יקינטון

בכל התרגומים של הקדמונים שחיו בזמן שנהגה תכלת בישראל (יוסף בן מתתיהו ופילון, וכן עקילס שהובא בערוך⁸ ותרגום השבעים) וראו אותה, כולם כאחד תרגמו תכלת יקינטוס, אשר פירושו ייתכן להיות כחול או סגול, אך בשום פנים לא ירוק ולא מעורב בירוק.

ואף כי אחד מן המערערים רצה להטיל פקפוק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותנו כי הפורפור הוא התכלת או מהו צבע התכלת, והם מסיחים לפי תומם וחיו בזמן שראו עדיין תכלת, והבל הוא לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כוונו הלשונות. וראה עוד לקמן בפרק "יישוב ראיות טועני הסגול".

תיאורי פילון ויוסיפוס

וכמו כן כתבו כותבי קורות העתים פילון⁹ ויוסף בן מתתיהו¹⁰ שהיה צבעו של תכלת דומה לאוויר (והשווה למה שכתב רמב"ן בפרשת שלח "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא", ונמצא שהאוויר הרחוק מן העין נראה בגוון התכלת) ובמקום אחר כתב יוסף בן מתתיהו שהוא מציין לכיפת השמים. וזה מפקיע בין את הסגול

⁸ ערך טיינון וערך איירינון.

⁹ חיי משה, ספר ג, סיפור ב.

¹⁰ תולדות מלחמת היהודים, ספר ה, פרק ה, ד; קדמוניות היהודים, ספר ג, בתיאור מעילו של כהן גדול.

ובין את הירוק. ואמנם גם חז"ל כתבו "דומה לרקיע" ולא היינו צריכים לספרים חיצוניים, אלא שבדברי חז"ל עוד היה אפשר לדחוק ולתלות סוד ורמזים ודמיון רחוק, אך גבי הסופרים שבאו לתאר תיאור פשוט אי אפשר לומר כן.

5. המסורת

מסורת כל הדורות הפשוטה היתה שהתכלת כחול. ואף בזמן הראדזינער, לא שמענו מי שנחלק עליו בזה. ופוק חזי דמחמת דבר זה דחה ה"תפארת ישראל"¹¹ דברי גזעניוס בזהווי החילזון, כיון שרצה לומר מחמת זה שהתכלת הוא סגול, וכתב על זה ה"תפארת ישראל" שהוא נגד קבלתינו שהתכלת הוא בלו"א. וכן הגרי"א הרצוג סבר לדחות מחמת זה את זיהוי הפורפור"א (אילו לא היה אפשר לעשות ממנו כחול).

6. המציאות

עוד יש להוסיף, דאחר שיתברר לנו בריבוי ראיות שהפורפור"א הוא חילזון התכלת, אם כן דוחק לומר שצבע שצובעים בו ללא שינוי ע"י סממנים מיוחדים לא יהיה צבע כשר ולא נזכר בדברי חז"ל בשום מקום. (אף כי לכאורה לפי זה היה לנו להכשיר גם את הסגול שהוא פשוט לצבוע בו אף יותר מן התכלת, אך לגבי הסגול אפשר שחז"ל הפקיעו אותו באמרם "דומה לרקיע" וכו').

6. סיכום

נראה כי כל אשר עינינו לו יראה בבירור כי כל הראיות הולכות אל מקום אחד, להעמיד המסורת והמקובל על בוריו. ונתברר הדבר כי הכחול שלנו הוא הנקרא תכלת בדברי חז"ל והראשונים, וממילא ודאי הצובע בגוון הזה מקיים כל מצוות האמורות בו.

אמנם אין בכל זה הכרע לומר ולפסול כל גוון סגול בציצית, כי אין בידינו ראיה כי בימים קדמונים היה נחשב הסגול לגוון אחר מן הכחול. וכאשר נודע כי

¹¹ ריש שבת, קופת הרוכלים, בגדי קודש.

הוורוד ובורדו, הכתום והחום כולם בכלל אדום הם, כן הדבר הזה, כי אפשר שכל אשר הכחול שולט בו בכלל תכלת ייקרא. אמנם עלה בידינו כי הכחול הממוצע, ודאי ובוודאי הוא קרוי תכלת.

פרק ב': הטענות על שינוי הגוון וחשובותיהם

1. יישוב ראיות טועני הירוק

הראיה מן הירושלמי

הראיה הגדולה והחזקה מכולן מביאים הטוענים כי תכלת הוא ירוק מדברי הירושלמי ברכות פ"א ה"ב, דאיתא שם: "מגיד שהתכלת דומה לים, והים דומה לעשבים, ועשבים דומין לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, והכסא דומה לספיר, דכתיב 'ואראה והנה על הרקיע אשר על ראש הכרוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא' (יחזקאל י, א)".

והנה אם באנו לומר דדברי הירושלמי הולכים על סדר ההדרגה, דהיינו שהתכלת הוא ירוק מעט והים ירוק ממנו והעשבים ירוקים מהם, אם כן לא אתי שפיר סיפא דדברי הירושלמי המסיים ועשבים דומין לרקיע. ועל כרחך דהירושלמי לא נקט כאן בסדר ההדרגה, דהא ודאי ים דומה לרקיע יותר מדימיונו לעשבים. ואם כן אין לנו שום הכרח לומר דתכלת דומה לעשבים יותר מלרקיע וליים.

ועל כרחנו, דדברי הירושלמי לא אתו אלא להזכיר כל מיני דימיונות של ירוקים וכחולים, כפי שמבואר לנו במשנה שתכלת דומה לכרתי (שבפשות הוא ירוק) יותר מללבן, ואהא קיימי דברי הירושלמי והזכיר כל מיני דימיונות במשפחה זו, אך לא דווקא בסדר ההדרגה של ירקות שלהם. ואדרבה אי נימא דהירושלמי קאי על סדר ההדרגה, משמע דתכלת לא דמי כל כך לעשבים אלא לים. ואמנם הגר"א מחק עשבים מגרסת הירושלמי, ואם גרסתו היא המדויקת, אין תחילה להערה זו כלל (אמנם יש גורסים במדרש תהלים, צ: "תכלת דומה לעשבים ועשבים לאילנות ואילנות לרקיע").

הראיה מן התוספות

עוד העלו המערערים, דעל פי הבנתם מפורש הדבר בתוספות סוכה לא ע"ב (ד"ה הירוק ככרתי), שכאשר דנו בתוספות במהותו של הצבע הקרוי כרתי אם הוא ירוק גרי"ן (ובלשונם ויר"ד), או כחול בלו"י (ובלשונם אירנד"א), בתחילת דבריהם נקטו שכרתי דומה לתכלת כמשמעות המשנה בברכות פ"א מ"ב ותכלת הרי הוא בגוון שמים וים כמבואר בגמ' במנחות מג ע"ב דתכלת דומה לים ולרקיע, אך שוב העלו לצדד מדברי הירושלמי שהזכיר עשבים בין ים לרקיע "מגיד שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע" שגוון כרתי הוא ירוק.

ומזה הוציאו המחדשים דמשמע ליה לתוספות שגם התכלת עצמו הוא ירוק, ודימיון התכלת לרקיע עובר דרך דימיונו לעשבים קודם, ואם כן יותר הוא ירוק ממה שהוא כחול.

ושיבוש גמור עלה בידם בהבנת דברי התוספות. דהנה דברי התוספות שם לא דנו כלל על גוון התכלת אלא על גוון הכרתי. וראה לשונם שם בסוכה: "**הירוק ככרתי** – משמע **שמראהו** (- דהיינו מראהו של כרתי) כצבע שקורין ויר"ד בלע"ז, וההיא דברכות משמע קצת שדומה לאירנד"א בלע"ז, דתנן התם פ"ק 'משיכיר בין תכלת לכרתי' משמע דמעט משונין זה מזה, ובמנחות פ' התכלת אמרינן דתכלת דומה לים וים דומה לרקיע, וזהו כעין צבע שקורין אירנד"א בלע"ז (- והיינו דזה ודאי פשיטא ליה שהתכלת עצמו הוא אירנד"א דהיינו בלו"י). אבל בירושלמי משמע **שהוא** (- דהיינו כרתי) צבע ויר"ד כעין עשבים, **דאהיא דבין תכלת לכרתי** מסיים ליה תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים לרקיע". והנה כל דבריהם אינם נסובים להסביר ענין תכלת אלא ענין כרתי, ומאי דמייתי מדברי הירושלמי לא אייתי אלא משום דהירושלמי הביא מימרא זו "אההיא דבין תכלת לכרתי" כלשון התוספות. דהיינו שהתוספות הבינו בדברי הירושלמי שמה שמדמה תכלת לעשבים היינו מעין דימיון המשנה שם של תכלת לכרתי, דאם לא כן אין מקומו שם, שאין זה סוגיית ציצית ותכלת כלל. ומזה הוכיחו דכרתי הוא מן הירוקים כגרי"ן, שדימיונו לתכלת הוא כעין הדימיון של תכלת לעשבים.

ולהדיא מוכח כן בתוספות בחולין מז ע"ב (ד"ה אלא) שכתבו שם בפשיטות שהתכלת הוא אינדי"ש בלע"ז (והוא הכחול ע"ש אינדיג'ו) וכן הוא דעת רבינו תם שם. ואדרבה עוד הוסיפו לומר שם דאף הכרתי הוא כחול, ואם כן אפילו לגבי כרתי דחו הראיה מן הירושלמי מאיזה טעם, אך לגבי גוון תכלת לא עלתה על לבם מעולם לדקדק כן.

הדקדוקים בדברי רש"י

ראיה נוספת של מצדדי הירוק הם דברי רש"י בכמה מקומות שבהם הוא מזכיר את ענין התכלת ומזכיר לשון ירוק. משום מה קבעו המעוררים שבכל מקום בדברי הראשונים שהוזכר לשון ירוק בכוונה אינה אלא גרי"ן.

ובאמת, בריש פרשת תרומה ובסוף פרשת שלח, וכן בברכות ט ע"ב ביאר רש"י: תכלת – ירוק. ויש לנו לדון מה כיוון רש"י במילה ירוק, האם רצונו בזה דווקא גרי"ן או גם בלוי"י ייקרא ירוק בלשונו. והנה מפרשי רש"י פירשו שכוונתו לבלוי"א¹², והוא בהכרח ממש דאין כוונתו לירוק גרי"ן, ומיניה וביה בתוך דבריו שם בפירש"י עה"ת בפרשת שלח מוכח כן. דתוך כדי דיבור לדבריו דהתכלת ירוק, מדמהו לעין הרקיע המשחיר לעת ערב, שוודאי לא דמי לגרי"ן. ואם כן על כרחינו דכוונתו שם בלשון ירוק לבלוי"י, וכמו שיבואר בהמשך דברינו שגם הוא קרוי ירוק בדברי הראשונים.¹³

ומה שכתב בברכות שהוא דומה לכרתי, גם זה אינו ראיה שכוונתו לגרי"ן, שהרי הרבה מן הראשונים הנ"ל שפירשוהו שהוא בלוי"א פירשו כרתי כדעת רש"י שהוא פורי"ש (- חציר), ובגמ' משמע דדמיין להדדי, וכדחזינן דכינויי

¹² משכיל לדוד לר"ד פרדו, ועוד.

¹³ ומש"כ רש"י סוטה יז ע"א: "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים, ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע", צריך לומר דכוונתו שאינו דומה לרקיע סתם שהוא באמצע היום, כי בדרך כלל צביעתו בגוון עמוק יותר, ויותר דומה לים שכחלותו חזק יותר מרקיע, והוא דומה לרקיע המשחיר לעת ערב, שהרי שם דימהו לרקיע ובסוטה כתב דלא בעינן לדמותו לרקיע לפי שאינו דומה לרקיע כל כך, וצריך לומר כנ"ל שאין דומה לרקיע הרגיל אלא עמוק כרקיע המשחיר.

שניהם בשם אחד (ירוק), וכידוע שאף הירוק גרי"ן מורכב מהכחול והצהוב, ומכל מקום בוודאי הוא הגוון הקרוב ביותר אל הכחול. ובמקום אחר בברכות (נז ע"ב) כתב רש"י "תכלת – ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא", ויְרָקוּת החולים הוא הנקרא בלשוננו צהוב (שהוא הירוק בסתמא כמו שכתבו הראשונים¹⁴) וכי נאמר דתכלת (דדמי לים) הוא צהוב? ! אלא ודאי דכל הירוקים חשיבי כחד ודמיין להדדי. אלא שבדבריהם כינו לירוק ותכלת וצהוב כולם בלשון ירוק.

הראשונים והפוסקים שכינו לגוון בלו"י בכלל ירוק

וכן נתבאר להדיא בתוס' בסוכה שהובא לעיל, שכינו לגוון האינד"י בשם ירוק, ובתוס' הרא"ש בחולין, ובאריכות בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג שהוזכר לעיל: "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא משיכיר בין תכלת לכרתי וכרתי נקרא ירוק בפ' לולב ירוק ככרתי, ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא, וגעלב כשעוה...". וכדאיתא במקומות רבים מאוד.¹⁵

שם כחול בלשון הקודש

והנה לא נמצא בלשון הקודש שם מיוחד לגוון בלו"א כלל (אלא אי נימא דזהו ביאורו של שם תכלת), וגם רש"י אינו מזכיר שם "כחול" אלא על החומר שכוחלים בו העיניים, ואף את המילה 'תכלת' בלשון התורה, אפשר שרש"י מפרשו שאינו שם הגוון אלא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ובכל מקום שהוזכר בגמ' כוחלא כתב רש"י כעין כחול או פכחול¹⁶, הרי שבא לדמותו לאותו חומר שכוחלים בו העיניים ולא סבירא ליה שזהו שם הגוון. ואף בלשון התלמוד חולין מז ע"ב כשמזכיר כמה מיני גוונים בריאה, כתבו שם ירוקה

¹⁴ נדה יט ע"ב תוד"ה הירוק והרשב"א הריטב"א והרא"ש שם, ובר"ן שבועות ג ע"א ד"ה ומראית.

¹⁵ עיין רמ"א בהגה יו"ד קפח, א; ש"ך יו"ד לד ס"ק ו; מרדכי נדה תשלה; באגור נדה אלף שסג; וכן עוד בדוכתי טובא.

¹⁶ עיין רש"י קידושין יב ע"א, סוכה נא ע"ב, ב"ב ד ע"א ובנדה יט ע"א שחור ככחול.

ואדומה ואילו לגבי כחול ושחור, כתבו ככוחלא וכדיותא ומשמע שאין זה שם הצבע אלא שם לחומר שמדמים אליו את גוון הריאה. ושם כתב רש"י: "צבע כחול כמראה לזו"ר לא ירוק ולא שחור".

דחייה לדקדוק מרש"י בחולין דכחול אינו בכלל ירוק

והיה מי שרצה לדקדק בלשון רש"י הנ"ל דירוק אינו כולל בו את מיני הכחול. אך זה אינו כמו שיתבאר בהמשך דברינו, ויש לקרוא דברי רש"י במה שאמר שם "צבע כחול" בשו"א תחת הכ"ף, דהיינו החומר שכוחלים בו את העיניים, ולא צבע כחול, והוא כמו שפירש רש"י ביחזקאל כג, מ: "מין צבע ושמו כחול וצובעות בו עיניהם", וכן מוכח ברש"י בנדה יט ע"א (ד"ה דיהה מכן) שכתב שם "שחור ככחול", הרי דכחול הוא שם של חומר הצבע ולא של הגוון.

ומה שכתב רש"י בחולין שם לשון "צבע כחול", פירושו כמו שנקראת המילה 'צבע' בכל מקום בלשון תורה דקאי על חומר שצובעין בו ולא על גוון (שהגוון נקרא עין כמו בבמדבר יא, ז: "ועינו כעין הברדלח", או מְרַאָה כמו ביחזקאל א, כו: "כְּמַרְאֵה אֲבֵן סְפִירָה"), ורש"י עצמו באותו דיבור בהמשך דבריו כתב "כמראה לזו"ר" ולא 'צבע לזו"ר'. וכן משמע בגמ' שם מלשון ככוחלא וכמ"ש לעיל. ומכל מקום חזינן ברש"י שם דגוון הצבע הזה (דהיינו כחול דתכלת, כמ"ש שם "כמראה לזו"ר") הוא בין השחור לירוק, ולכך מכנהו במקום אחר ירוק, ורק שם שבאו לחלק בינו לירוק ואדום ושחור הוזקק ליתן לו דימיון בפני עצמו וכתב דאינו ירוק בתכלית ולא שחור בתכלית. וכשם שכתב שם על כחול שאינו שחור ואילו בנדה כתב "שחור ככחול" (וכמו לשון כוחל שברמב"ם, שהרמב"ם מכנה אף לגוון התכלת בשם שחור). וכעין זה איתא בפסיקתא (כ) גבי תולעת שני שהוא לא אדום ולא ירוק. והכוונה בזה שהוא בין האדום לירוק, והכא נמי בדברי רש"י הכוונה שהוא בין ירוק לשחור.

והאמת יורה דרכו, ואסתייע מילתא, ומצאתי דרש"י עצמו מפרש דבריו בספר האורה¹⁷ שמדבר באותה סוגיא ממש, "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה, אם

¹⁷ ח"א קג פסק טריפות, ובפרדס הגדול סי' רכו.

דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש, כשירה". הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור ולהדיא כמו שנתבאר דמה שכתב בחולין שהוא לא ירוק ולא שחור רוצה לומר דאינו ירוק ממש ואינו שחור ממש אלא בין הירוק לשחור, ומכל מקום עדיין נקרא שמו ירוק. (וכעין זה במאירי חולין שם: "ריאה שהיה מראה שלה ממוצע בין הירוק והשחור, והוא שחרות חלוש הצבע דומה לכחול, כשרה. היה שחור כעין הדיו טרפה". וכבר נתקשה בתבואות שור¹⁸ בפירוש דברי רש"י אלו, וכתב דכוונתו שאינו ירוק גע"ל, ועי"ש דנקט בפירוש דבריו דר"ל שהכחול הזה מעורב מן הירוק ומן השחור. וכן כתבו כל הפוסקים לשון "ירוקה" על הריאה דדמיא לכחולא שהוא כמראה לזו"ר.)

הראשונים שכתבו על התכלת בלשון ירוק וכוונתם נתבררה לבלו"י

וכעין לשון רש"י יש במרדכי פרק קמא דברכות רמז יט: "תכלת הוא צבע ירוק דומיא קצת לכרישין", ובמסכת שבועות הל' נדה רמז תשלא כתב להדיא דתכלת הוא בלו"י. הרי דאף שכתב דתכלת ירוק סבירא ליה שהוא בלו"י, אלא שהוא דומה לכרישין, כמבואר במתני' דתכלת דומה לכרתי, והיינו משום שגווניהם של הגרי"ן והבלו"י דומים.

ואף רבינו אברהם אבן עזרא כתב בפירושו לשמות כח, ד: "ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק", והנה לא מצינו שחז"ל אמרו שהוא גרי"ן ודלא ככל הנך ראשונים דלעיל, אלא ודאי דכוונתו למה שאמרו דומה לים, והרי שנקט הלשון ירוק על התכלת אף דסבירא ליה שהוא גוון בלו"א, ולהדיא כתב כן ראב"ע ב"פירוש הקצר" שהובא לעיל, שהוא דומה למראה הרקיע.

מסקנה בכיבור דעת רש"י

הנה אחר דאשכחן דלשון ירוק בלשונות הראשונים כולל גם את הבלו"י. ואשכחן נמי לרבים מאוד בראשונים שהזכירו שהוא בלו"י וכמראה הרקיע, על כן יש לנו

¹⁸ לח, סוף ס"ק ז.

לומר דאף זו כוונת רש"י כאשר פירשוהו המפרשים, ואין לנו לחדש מחלוקת ולומר דלדעת רש"י הוא ירוק ופליג על כל הנך דלעיל.

וביותר דתימה גדול הוא לומר דכל רבותינו שבאשכנז תלמידי תלמידי שהזכירו בפירוש שהוא בלוי, פליגי על רש"י ולא ראו להזכיר דעתו אפילו ברמז, ואף דיש מינייהו סביב הענין הזה ומכל מקום לא ראו להביא דעת רש"י בענין, הלא דבר הוא.

גדולה מזו בתוספות חולין מז ע"ב (ד"ה אלא) משמע דסבירא להו דרש"י לא פליג על ר"ת שאפילו כרתי עצמו הוא צבע כחול (וצ"ע ממקומות אחרים בדברי רש"י), ומכל מקום הא ודאי חזינן להדיא דסבירא להו דדעת רש"י דתכלת הוא הכחול.

ופוק חזי שכן הוא הפשטות, דהא כל תינוקות של בית רבן למדים כן. ואי סלקא דעתך שפשט דברי רש"י הוא גרי"ן אי אפשר שיתעלמו מדבריו לגמרי. עוד יש להוכיח מרבינו יונה בברכות (ד ע"ב בדפי הרי"ף), דפליג על רש"י בפירוש כרתי דאינו גוון גרי"ן ומקשה עליו דמה ענין תכלת אצל כרתי, ולכך נקט דגם כרתי הוא כחול, ואי איתא דרש"י פליג בגוון התכלת לא היה לו להקשות על גוון הכרתי אלא בגוון התכלת, דהא אי סבירא ליה לרש"י דתכלת הוא גרי"ן או מעורב בגרי"ן אין תחילה לקושייתו כלל. וחזינן לדעתיה דהא דהתכלת הוא בלוי"י היה אצלו מילתא דפשיטא, ולא אסיק אדעתיה דאיכא מאן דפליג עלה כלל.¹⁹

¹⁹ וצ"ע דבגיטין (לא ע"ב) פירש רש"י "סרבלא דכרתי – צבע תכלת דומה לכרתי", ומה הכריחו לפרש שהוא תכלת, והא להדיא במתני' בברכות דכרתי אינו כתכלת ממש! ובתרגום אסתר מתרגם "כרפס ותכלת" כרתינין ותיכלא', הרי דכרתי הוא גוון בפני עצמו, ואמאי לא אמר צבע כרתי ממש. ושמא כיון דלא אשכחן בש"ס שהיו צובעין בגדיהם בזה סבירא ליה דמסתמא לא איירי אלא בדומה לכרתי ולא בגוון כרתי ממש, או דלא רצה לומר אלא מהו דימיון הגוון הזה ממאי דאשכחן בש"ס. וצ"ע.

2. יישוב ראיות טועני הסגול**הסגול הוא הצבע המלכותי**

ביסוס דעת הטוענים כי התכלת הינו הסגול, ראשיתו מחוץ לכותלי בית המדרש ואף קצת סמך לו מחכמי ישראל. דהנה זה כבר שנים רבות אשר ידוע לחכמי המדע על זהות חילזון התכלת של תורה, שהוא המורקס טרונקולוס, אלא שלא נודעה להם האפשרות להפוך צבעו לגוון כחול כרקיע, ולפיכך היו מחכמי המדע שרצו לחדש כי תכלת של תורה הינו סגול, וכפי שנעשה מדם החילזון ללא תהליך מיוחד שהופכו לכחול (דהיינו ע"י הנחתו בשמש בזמן המסתו).

מדענים אלו העמידו דבריהם על הנוהג המקובל אצל האפיפיורים לצבוע גלימותיהם בסגול, ונקטו שככל הנראה זה היה הצבע החשוב ביניהם וממילא מסתבר שגם בישראל הוא כן.

והנה עיקר סברתם שהעמידו דבריהם על הנוהג המקובל אצל האפיפיורים לצבוע גלימותיהם בסגול, קצת סמך לסברא זו מדברי הרמב"ן בפרשת תצוה גבי בגדי כהונה "לכבוד ולתפארת" (שמות כח, ב), שכתב שם "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים", הרי שהבין שגוון צבע התכלת הוא מעניני בגדי מלכות.

אך מצד אחר דברי הרמב"ן סותרים עיקר טענתם, דהא הרמב"ן למד שהתכלת הוא בלו"א כמו שהובא לעיל מהרמב"ן בפרשת שלח "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת", והרי לנו עדות נאמנה מהרמב"ן שמעיד לנו שגם בימיו היה גוון זה משמש כבגד מלכות.

וכן אנו רואים בציורים ישנים שיש בידינו תמונת הקיסר הרומאי קרל הגדול עם בנו לואיס (Louis the Pious), בשנת ד' תקע"ד, בלבוש תכלת.²⁰ וכך המנהג בהרבה מציורי המלכים עד היום הזה לעטרם בגלימות של תכלת בגוון בלו"י.

²⁰ Grandes Chroniques de France, France, Paris (BnF Fran.ais 73, fol. 128v).

ואף אי נימא דהיה הגוון סגול יותר משמש ויותר חשוב מגוון התכלת, הא ודאי מילתא דתמיהא היא לקבוע הדבר אך ורק לפי סברא זו של חשיבותו בעיני העכו"ם, והא להדיא אמרינן בתלמודא דידן (סוטה יז ע"א): "היה ר"מ אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד", וזהו טעמו וחשיבות של גוון זה ולא רק משום היחס הטבעי של האדם וכדומה.

היקינטון

סמך נוסף לתאוריה מחודשת זו של טועני התכלת הסגול, הינה הפרח יקינטון העתיק (טרם ריבויי הרכבותיו) – ששמו מוזכר כצבע היוצא מן הפרפור"א – גם הוא מצוי מאוד בגוון סגול (אף כי באמת מצוי בו גם בגווני הכחול-שמים). והנה באמת גם כיום הפרח יקינטון יש בו בגווני כחול ובגווני כחול-סגול (במוסף הערוך ערך יקינטון כתב שהוא פרח בגוון תכלת. וראה גם במילון אבן שושן ערך 'יקינטון' שכתב שהוא כחול, וכן במקומות רבים. וראיתי בכמה מקורות²¹ שהפרחים שבצבעים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינטון המזרחי ותחילתם לפני כחמש מאות שנה, שרק אז הוחל בגידולו ע"י אדם ונקראו יקינטון ע"ש מוצאם, ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול). ואמנם מסתבר מאוד שלא היו מחלקים את הסגול-כחול מהכחול כרקיע ולכולם היו מכנים יקינטון. שכו גם בלשונות חז"ל לא ראינו חילוקים בדקויות הגוונים כל כך, ואפשר שבין לסגול ובין לכחול קראו תכלת (אך אם נאמר כן יהיה עלינו לומר ששני הגוונים כשרים, דכולהו נקראו תכלת). גם אין שום הכרח להניח כי שם יקינטון הוא ע"ש הפרח, ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח. ועל שם גווני הכחול שבו קראוהו גם לגווני הסגול שבו, או שכולם נחשבו בעיניהם לגוון אחד. גם הוא שם אבן טובה, ואפשר שהיא הספיר שהיא בגוון הזה (עייין ערוך ערך יקינטון). ובמחזור ויטרי סי' רפז מביא מדרש שהמשיל י' הדברות באבנים טובות

²¹ ראה גם "מדריך פרחי הבר בישראל" מאת אבי שמידע ודוד דרום.

וכינהו יקינטייא ולכאורה הוא על שם שהלוחות היו של סנפירינון,²² שהוא הספיר,²³ שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

דעות הפוסקים שגוון התכלת סגול

החוות יאיר – הנה בין חכמי ישראל מצינו את דעת החוות יאיר שכתב (מקור חיים סי' יח ס"ק ג): "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר" (ולשון דג כולל גם חילזון, כמו שהאריכו לבאר בקונטרסים העוסקים בענין²⁴).

והנה באמת אין במשמעות לשונו אלא על צבע הדם ולא על גוון צביעתו בצמר, וכדמוכח מלשונו שמדבר בעיקר דבריו על דם החילזון ולא על הצמר, ועל מין החלזון שנעשה הצבע ממנו. ואף כי מן הענין שם משמע דהוי סבירא ליה שכן הוא גם גוון בצביעה, דעת לנבון נקל כי עיקר דבריו על גוון דמו, ולרוב ברירותו בזהות החילזון הנ"ל אפשר שרצה לעקור דברי כל הראשונים ולומר שגם צביעתו היא סגול, נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול, כיון שעדיין לא נודע לו על אפשרות צביעת הכחול מחילזון זה. אך בוודאי אילו היה נודע לו את הידוע לנו כי אפשר לצבוע בחילזון זה גם כן בגוון התכלת לא היה צריך לעקור דעת הראשונים והמסורה הפשוטה.

הר"י קורקוס – עוד ציינו לדברי מהר"י קורקוס בפירושו להל' כלי המקדש ח, יג, שכתב לפרש דברי הרמב"ם "פתוך שבכוחל" דהתכלת הוא הכחול החשוב שבמינו והוא הכחול המעורב באדום.

והנה כל עיקר דבריו שם לא בא אלא לפרש דברי הרמב"ם, ובוודאי לא בא לחלוק עליו. והא הרמב"ם עצמו כתב שם שהוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין. ואם כן נצטרך לומר גם לפי דבריו, דאף אחר עירוב האדום הזה, נשאר המראה כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין, והוא פלא ותימה. אלא אם נדחוק

²² כמובא בילקוט שמעוני כי תשא שצב.

²³ כמו שכתבו תוס' סוכה נב ע"ב ד"ה אם ברזל, וכן איתא במדרש תהלים פז ומקומות רבים.

²⁴ וראה גם בספר חותם של זהב אות טז.

לפרש בדבריו שרצה לומר שעל ידי תערוכת מעט אדום בכוחל, נעשה מראהו נאה יותר, אך עדיין הוא כגון שמים. ובאמת בכחול של הפורפור"א יש בו גם תערוכת אדום מועט מאוד שאינו ניכר בגוון הנראה לעין האדם, אך ייתכן שמוסיף משהו למראהו. ומכל מקום אין אנו נזקקים לפירושו, אחר שכבר פירש רבי אברהם בן הרמב"ם, דהפתוך היינו פתוך בלבן²⁵. ולדבריו 'הפתוך' אתא לאפוקי מהנוטה לשחור.

3. יישוב ראיות טועני הטורקיז

כדי ליישב כמה תמיהות וראיות גדולות העומדות מצד אחד להוכיח שהתכלת הוא כחול, ומצד שני ישנם את דברי הירושלמי ורש"י הנ"ל שהוכיחו מהם מצדדי הירוק שהתכלת הוא ירוק גרי"ן, העלו המערערים טענה חדשה להצליב ביניהם ולומר שהגוון הנקרא טורקיז שהוא תערוכת כחול וירוק, זהו תכלת של תורה. והנה לפי מה שדחינו כל ראיות טועני הירוק אזדא לה טענתם לגמרי, ואין לנו סיבה להמציא דבר זה כלל. ורחוק הוא לומר דגוון תכלת שאמרה תורה הוא דווקא גוון המעורב בירוק גרי"ן כלשהו שלא נתפרש שיעור תערוכתו בשום דוכתי, כשאינן לזה שום ראיה לא מדברי חז"ל ולא מדברי הראשונים וכדלעיל. גם אין סברא להגדיר שיש גוון מסוים כל כך שהוא בין שני מראות, שלא מצינו כעין זה בשום מקום שנאמר בו דין בגוון. וגם תימה הוא אם כן איך לא ראו חז"ל ולא אחד מן הראשונים להגדירו בדקדוק. ואם לא ידעוהו היאך נקטו דאפשר למצוה זו לחזור (כאשר יוזכר להלן).

4. יישוב ראיות טועני השחור

לשון "משחירין"

שאל אחד מן המערערים מלשון "שאר המשחירין" שנקט בו הרמב"ם בפרק ב' מהל' ציצית הל' א', וכן שם: "אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור". ורצה להוכיח מזה שהתכלת הוא באמת גוון שחור.

²⁵ המספיק לעוברי ה' שמות כה, ד.

ובטעות יסוד שאלתו, דאין בלשון הקודש גוון הקרוי כחול, כמו שהארכנו בפרק ב' בענין הדקדוקים בדברי רש"י והרמב"ם מכנה לגוונים העמוקים (בין שחור ובין כחול) "משחירין", שעמקות הגוון קרויה שחור כמו שכתב בהמשך שם: "ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם...", וכנהנה רבים. ואיך אפשר שנבוא לומר בדעת הרמב"ם שיהיה מראה התכלת עמוק מאוד אחר שפירש ושנה ופירש שמראהו כעין הרקיע וכפתוך שבכוחל. ועוד שהרמב"ם עצמו מדמה לו את גוון צבע האיסיטיס שאנו יודעים שגוונו הוא כעין גוון תכלת הפורפור"א ממש וכגוון השמים.

דקדוק מהמשנה ברורה

ויש שרצה לטעון²⁶ לסמך מדברי המ"ב סי' ט' ס"ק ט"ז: "ומה ששפת הבגד כעין תכלת בטליתות שלנו בתר עיקר הבגד אזלינן", ומזה הוציא דמדחזינן שבשפת הטלית גוון הפסים המצויירים הוא שחור, הרי שלמד המשנה ברורה כי צבע הבגד הוא שחור.

הנה מלבד שפשוט לכל בר בי רב דחד יומא שאין להוכיח מכהאי גוונא שהוא זכר בעלמא, ואין ענינו אלא כעין המדרש שהובא ברש"י סוף שלח שתכלת דומה לילה, והיינו לפי שכל גוון עמוק מזכיר את עומקו של חושך הלילה. הרי באמת המנהג הקדמון היה לצבוע בפסים כחולים עמוקים מאוד כמו שמצוי היום במנהג בעלזא והובא אף במקור חיים (קיצור הלכות ט, ה): "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלו"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

ונראין קרסים בלולאות ככוכבים ברקיע

עוד דקדוק אפשר לדקדק מהא דאמרינן בגמ' בשבת צט ע"א "ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע". והנה הכוכבים אינם ניכרים ברקיע אלא בשעת שחרותו.

²⁶ הודפס בעלון הלכה ומעשה תשע"ב.

אך באמת הא לא נזכר בגמ' שהיו מסתכלים בו ורואים כמראה הרקיע, דהא אין הלולאות רחבות כיריעות, וודאי אין זה מראה הנראה לעיניים כרקיע. אלא רצונו לומר שמראה הקרסים כמראה כוכבים ומראה הלולאות כרקיע וממילא הוי כוכבים ברקיע, ואין זה אלא זכר בעלמא ולא לנוי מראה רקיע וכוכבים.

פרק ג': להוכיח דכל כחול בכלל תכלת בין עמוק בין דיהה

אחר שנתברר דהתכלת הוא הכחול יש לנו להוסיף ולברר האם יש בזה שום גדר עיכוב בחוזק הגוון, לומר דרק באופן מסוים יהיה קרוי תכלת, או שכל אופן באותו גוון שם אחד לו ותכלת ייקרא ויוצאים בו לכל מצוותיו.

דברי רדב"ז והראיה מן הגמ' והרמב"ם

והנה כבר הוכיח הרדב"ז בשו"ת שלו ח"ה סי' מ"ח מבדיקות הגמ' במנחות מג ע"א דאין לתכלת מידה מדוקדקת. ועוד שמעתי מהרב עמיחי טופורוביץ' שליט"א דיש מקום לדקדק דכל מראה שהכחלות ניכר בו כשר. דהא איתא שם דתכלת יש לה בדיקה, ומסתמאת חזינן דבכל תכלת איירינן דיש לה בדיקה. ועל זה כתב הרמב"ם (הל' ציצית ב, ה): "כיצד בודקין אותה עד שיוודע אם נצבעה כהלכתה אם לאו, לוקחין... ושורין התכלת... אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין... ונותנין את זו התכלת שנשתנית בתוכו... ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם... כשרה". הרי לנו דבין כשהושחרה יותר ובין בדהתה, כולהו כשרים.

ומעתה תן דעתך, הרי שהיתה אותה התכלת מתחילתה באותו הגוון הדהוי הזה ועשה בו ככל הסדר הזה של הבדיקות, גם בזה נאמרו דינים הללו. ואם כן נפקא לן דאף דיהא דדיהא דדיהא נמי כשר. ותו נוסף בה, דהרי שהיתה התכלת מתחילתה דיהא דדיהא דדיהא, ועשה בה ככל הסדר דבדיקות הלזה, הלא בזה נמי נאמרו דיני בדיקת הגמ'. ואם כן אף דיהא דדיהא דדיהא דדיהא נמי תכלת כשר הוא. וחוזר חלילה על זה הדרך. עד שיוודע לך כי כל מראה תכלת בכל חוזק שיהיה הרי הוא כשר, ובלבד שיהיה מראה הכחלות שולט בו.

ראיה מפירוש תוספות בטעמה פסלה

וכן מוכח בתוס' מנחות מב ע"ב (ד"ה משום), דסבירא להו דאפשר לצבוע בין בפעם אחת ובין במאה פעמים זו אחר זו, ובוודאי משתנה בזה חוזק הצבע, דמפרשי "הא דטעמה פסלה", דהיינו שצבע את אותו הצמר שתי פעמים, וסבירא להו דאפילו צבע מאה פעמים לשמה זו על גב זו כשר, ואף דוודאי הצבע נעשה עמוק יותר בכל צביעה וצביעה שמוסיפים עליו. (ואם נפרש דכוונתם שמשתמש ביורה מאה פעמים, נמי יש להוכיח כן. דהא באופן כזה משתנית הצביעה מאוד ונעשה דהוי ביותר, ובכל זאת מכשיר בין את הצביעה הראשונה ובין את הצביעה האחרונה, אף שמשתנה מאוד חוזק הגוון.)

ראיה מדין מראה שני

ואף לפירוש רש"י דמפרש הא ד"טעמה פסלה" באופן אחר, יש להוכיח מהא דאיכא למאן דאמר דמראה שני כשר (מנחות מב ע"א), ומראה שני היינו צבע שכבר נשתמשו בו והוא צבע חלש יותר, דקרינן ליה 'מראה' שני דהיינו שהחילוק ביניהם הוא במראהו של הצבע. וכן כתב הגר"א על הפסוק "אם יהיו חטאיכם כשנים" (ישעיהו א, יח), שכתב בפירושו שם (לגבי תולעת שני) שמראה שני הוא חלש יותר. ואם כן דמכשרינן מראה שני, הרי לנו דבין במראה ראשון שהוא עמוק ובין במראה שני שהוא דהה יותר כשר, ואם כן אין גוון מדויק דווקא להכשר תכלת. ואף מאן דפליג שם במנחות לא פליג אלא במראה שני, אך מראה ראשון באותו גוון, כשר.

דקדוק מהדמיונות שהוזכרו בו

ועוד יש לדקדק שאין דרגת כהותו של הכחול מוכרח שיהא כעין הרקיע בדקדוק, מהצד השווה שיש בין ים לרקיע. דבגמ' הוזכר דהתכלת דומה לים וים לרקיע, וברמב"ם הוזכר רק רקיע (וכן יש מן המדרשים שהובא בהם כהרמב"ם שתכלת דומה לרקיע), ועל כרחך דסבירא ליה לרמב"ם שאין זה סותר מה שכתוב בגמ' שהוא דומה לים, והיינו משום דגוון שניהם כחול, ומשתנים רק בדרגת הכהות שבהם. וכמו שכתב רש"י (סוטה יז ע"א): "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא

דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכעין זה כתב הריטב"א (חולין פט ע"א): "שאינן תכלת דומה לרקיע ממש, אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע" (וכבר ביארנו דלא פליגי על כל הראשונים דסבירא להו שתכלת הוא בלו"א, אלא שהם מדברים על דרגת כהותו ולא על עצם הגוון, שזהו החילוק שבין גוון הים לגוון הרקיע, שבדרך כלל השינוי ביניהם הוא רק בדרגת הכהות. ורש"י עצמו הרי כתב דתכלת הוא כרקיע המשחיר לעת ערב [שהוא בלו"י] וכן דעת הריטב"א [ברכות ט ע"ב] שהוא בלו"י). ונקט הרמב"ם רקיע ולא ים, דבים איכא למיטעי שפעמים הוא ירוק-גרי"ן. ואף דגם ברקיע יש שינוי בגווניו, על זה כתב כרקיע בטוהרו של יום, ואף שמידת כהותו משתנית ממקום למקום, מכל מקום הגוון עצמו אינו משתנה.

סתימת הש"ס והפוסקים

הסברא הפשוטה והברורה לכל שאינו מרחיק עצמו מן האמת, כי רחוק מאוד שנבוא לחדש מדעתנו חומרא חדשה דאתיא לידי קולא לבטל המצוה, ונאמר שהחזוק המדויק מעכב, ולא ראו חז"ל לכתוב כן בשום מקום. [וכיון שחזוק הגוון משתנה לפי יחס הצמר נגד הצבע, ולפי משך זמן שהייתם ביורה, ואף הוא משתנה מחילזון לחילזון, פשוט שאי אפשר לצמצם, ואם כן ודאי היה שכיח גם בזמנם שיהיו כמה דרגות בחזוק הצבע, וכמו שכתב פליניוס. ולא מצינו שהלכו אצל חכם להראות עין הצמר אי כשר לתכלת]. ומכל מקום בין לגבי הגוון ובין לגבי עמקותו, בכל מקום שיש דין גוון מדויק נתנו חז"ל את ההגדרות בו, כאדום של מראות הדמים²⁷, ולובן מראות נגעים²⁸. ואם כן גם בזה היו כותבים הגדרה מדויקת.

²⁷ סוף פרק קמא דנדה.

²⁸ ריש נגעים.

והנה עיקר חילא דהמפקקים ואומרים שאין אנו יודעים הלכות הגוון, מדלא פירשו לנו בפוסקים הדרך נלך בה, ואם כן נגששה כעוורים דרכינו. אך לא שמו על לבם, דאדרבה קלקלתם תקנתם, דמדלא פירשו בזה ולא הוזכר בו שום רמז דין לדקדק בו, איך נבוא אנו אזובי הקיר להמציא דינים חדשים ודקדוקים לא שערום אבותינו, להחמיר עליו בתחילתו כדי שיבוא לידי קולא בסופו, לפטור עצמנו מקיום מצות עשה של תורה.

אלא באמת מדלא נתפרש בש"ס דקדוק הגוון כמו שהאריכו הרבה במקום שהיה להם להאריך, כגון בנדה ונגעים, על כרחנו שאין בזה גוון מדקדק, וכל שבשם תכלת ייקרא, אשר ענינו כעין גוון השמים והים, ודאי תכלת הוא. ומדברי הראשונים נמי חזינן כנ"ל, שהרי כל אותם הראשונים שכתבו הלכותיו, ודאי לא סבירא להו שאנו נדע לדקדק מדעתנו יותר ממה שנתפרש לנו בו. וגדולה מזו לשון הרמב"ם שכתב שהוא כעצם השמים ושהוא פתוך שבכוחל ופירשו רבי אברהם בנו, שהוא פתוך בלובן, ולא הגדיר כלל כמה יהיה מן הכחול וכמה מהלבן. (וראה בהל' טומאת צרעת א, ד כמה דקדק בדבריו להעמיד הגוון בבירות אף דאין נוהג בזמן הזה). והמהרי"ל שכתב ד"בקל יכול לחזור התכלת" (שו"ת מהרי"ל החדשות סי' ה') איך עלתה על לבו לומר כן אם יש כאן ספק אמיתי בגוון המדקדק.

והרי הראשונים שבאו להגדיר את עין הצבע לא אמרו ולא כלום אילו היה דין בהגדרה מדויקת, דהא ים ורקיע גווניהם משתנים ממקום למקום ומשעה לשעה, ואף מראה הנקרא בלו"י יש בו גוונים הרבה.

לא מצינו חבר להלכות דקדוק הגוון

ובשאר מקומות בכל התורה כולה אין דין של גוון מדויק, בכל מקום שצריך צבע מסוים. כגון באדמימות הפרה ולשון של זהורית, וכן במשכן לא מצינו שנאמר גדרי עמקות האודם שבארגמן ותולעת שני ועורות אלים מאדמים. ובנדה שנאמר בו דקדוקים במראה האדום שבו, אינו אלא לגלות איזה מין דם הוא, דהתורה לא אמרה דהגוון האדום הוא המטמא, דנימא דכל שהוא אדום בכללו, אלא דמין דם מסוים הוא המטמא. ובנגעים נמי לא נאמר דקדוק הגוון אלא בלבן (ומילפותא

דקראי), אך לא לגבי הירוק והאדום והשחור שבו. וכן בתפילין אף דיש אומרים דלכתחילה יהיו שחורות כעורב, עיין בביאור הלכה סי' ל"ג ד"ה הרצועות דכל מראה הקרוי שחור כשר, ואפילו מראה בלו".

ויש מי שפקפק דשמא יש דין שאינו ידוע לנו בצורת מלאכת הצביעה, או דבעינן גוון מסוים מאוד דלא ידעינן ליה. תימה הוא מהיכא תיתי לחשוש לדבר כזה שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, והא רבינא ורב אשי סוף הוראה ואין מחדשים דבר אחריהם שלא נרמז בש"ס ובברייתות. [כדחזינן דאף כשגדולי העולם חידשו הלכה על פי קבלת גאונים כגון ס' ריבוא לרה"ר, צווחו בה קמאי היאך חידשו דבר שלא נזכר בש"ס]. ואם כן איך נבוא לחשוש שמא יש דין חדש שלא נזכר בש"ס?! ואף אם היתה טענה זו נכונה כלפי דבר כדוגמת מצוות התלויות בארץ שלא נידונו הלכותיהם לגמרי בש"ס (וגם בזה רק לחומרא ולא להקל מקיום מצוות עשה), מכל מקום ודאי לא שייכא במצוה זו שדובר בה הרבה בש"ס, שנחדש לנו פטור מן המצוה, דשמא יש הלכה שלא הוזכרה כלל בשום מקום שיש דין מסוים בצורת הצביעה או שיש דין בגוון מדויק שלא נתברר לנו (אמנם אילו לא ידענו מהו הגוון כלל היה בזה טענה, אך כאן הגוון כבר נודע בראיות ברורות כדלעיל, ובאו להוסיף שיש דין מסוים בחוזק הצבע, שהוא תלוי בכמות הצבע ולא במהותו).

פרק ד': הטענות על חוזק הגוון ותשובותיהם

תשובה לטענה שתכלת הוא כחול עמוק ונוטה לשחור

הנה יש מי שהסיק²⁹ דאף שאי אפשר לומר דתכלת של תורה אינו הכחול, בניגוד להסכמת כלל הראשונים והאחרונים ודלא כהמסורה הפשוטה, אך מכל מקום אפשר לומר דבעינן דווקא כחול הנוטה לשחור. ובזה נסמך על לשונות הרמב"ם הנ"ל שכתב לשון משחירין ושחור גבי גוון התכלת, ואם כן חזינן דלדעת הרמב"ם התכלת ממיני השחורים ואם כן צריך הוא להיות בגוון הנוטה לשחור, והיינו כעמוק שבכחול.

²⁹ קונטרס תכלא דחילזון, הרב אליעזר הול, בני ברק תשע"ב.

אך הוא תימה לטעון כן, כמו שכתבנו לעיל, דהא הרמב"ם פירש דעתו שהתכלת הוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין, שהם בוודאי בהירים יותר. ואף כי אפשר שאין רצונו בדווקא לגוון זה שיהיה בהיר כל כך ולא בא אלא לעיקר הגוון, אך מכל מקום לא מסתבר שבגוון זה עצמו יהיה פסול ובכל זאת הרמב"ם כתב שהוא גוון התכלת, וסמך על כך שנבין ממקום אחר שנקט לשון משחירין שכוונתו לגוון כחול עמוק שבעמוקים – זה דבר שאי אפשר.

עוד אייתו ראיה מדברי רש"י על התורה בפרשת ציצית, שכתב שם דנקרא שמו תכלת על שם שיכול בכורות, ותכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב, על שם מכת בכורות שהיתה בלילה.

אך דעת לנכון נקל, דאי אפשר להוכיח מדבר אגדה זה, שלא הוזכר בדברי חז"ל בשום מקום ואינו אלא מדרש אגדה מרבי משה הדרשן, כאילו נודע להם איזה דין בעומק התכלת שאין לו זכר בתלמוד, ונחדש על פי זה גדרים חדשים בעומק הגוון. ופשוט הוא שלא בא לומר בדבר אגדה זה אלא דתכלת לעומת לבן הוא מן הצבעים העמוקים ויותר נוטה לחשיכה, שהלבן הוא סמל לאורה והשחור לחשיכה, והתכלת נוטה לשחור יותר מלבן. והרי התכלת לעומת הלבן כרקיע המשחיר לעומת הרקיע הבהיר. וכמו שהבינו כל קוראי דבריו בטרם עלה נושא התכלת המעשי לדיון, ולא הוצרכו להידחק בטעמים להיפטר מן המצוות.

תשובה לטענה שתכלת הוא הבהיר שבכוחל

והנה כנגד דעות הראשונות יש מן המערערים³⁰ שטענתם הפכית, דתכלת של תורה צריך להיות בהיר מאוד דווקא, כגוון השמים הבהירים, וסמך להם מלשונות הרמב"ם שכתב "וזה היא דמות הרקיע הנראית לעין בטוהרו של יום". ובאמת דקדוק זה אינו דקדוק של תוהו כשאר הטוענים, אך גם בזה יש לדחות ראייתם, דאין כוונת הרמב"ם שם אלא לְסַפֵּר עֲנִין תְּכֵלֶת. ואין לנו דוגמאות ליתן לגוון הזה אלא שמים וים כי אין כמעט בריות בעולם בגוון ההוא. ומעולם לא שמענו על גוון מן הגוונים שהוזכרו בתורה שהשתנה שם מן העמוק שבו לבהיר

³⁰ קונטרס בין תכלת לארגמן.

שבו, ואם שם תכלת יש לו לבהיר, שם אחד הוא בין לבהיר שבבהירים ובין לעמוק שבעמוקים, כי העומק אינו אלא כפילותו של הבהיר. ומכל מקום ראייה מדברי הרמב"ם אין כאן, ואם משום ספיקא – עיין להלן מה שנכתוב עוד בזה.

תשובה לטענה שאין לידע במדויק חוזק הגוון

עוד שמעתי טוענים כי אף אם יעלה בידינו לברר כי התכלת הוא הכחול, ואף אם נדע אם נטייתו לגוון העמוק שבכחול או לבהיר שבו, מכל מקום אין אנו יכולים לידע הגוון במדויק כיון שאין בידינו מסורת בענין זה.

והנה אף כי עיקר טענה זו מסתמכת על סברת הלב, אך עוד סמך להם לדבריהם מלשון הרמב"ם בפירוש המשניות מנחות פ"ד מ"א: "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לברו" (הלשון ע"פ התרגום שבש"ס וילנא). ומשמע שהחילזון ידוע, אלא שאין ידוע הגוון המדויק.

וראשית דבר יש לנו לברר האם באמת יש כאן סמך מדברי הרמב"ם. והמעין הישר יראה דהדבר ברור בפירוש דברי הרמב"ם, דכוונתו בדבריו "תכלת ידועה" מכוונת למה שכתב בספרו בהלכות ציצית ב, א: "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית". דהיינו שלא סגי לן בצביעת כחול בעלמא אלא בעינן צביעת כחול מחומר מסוים, דהיינו מה שנתפרש לנו בדברי חז"ל דבעינן שיהא מן החילזון.

ובהמשך דבריו בהלכות ציצית שם הל' ט כתב: "שהלבן מצוי לכל, והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". משמע שסיבת העדר מצוות תכלת הוא משום שאין הצבע הזה מצוי, ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק. ואם כן זו גם כוונתו במה שכתב בפירוש המשנה "שאי אפשר לעשותה היום", דהיינו משום שאין בידינו את אותה "צביעה ידועה" כלומר את החילזון או את ידיעת דרכי הפקת הצבע ממנו.

ועוד דהיאך אפשר שכוונת הרמב"ם על מניעת המצוה משום אי ידיעת דקדוקי הגוון, והרי הרמב"ם עצמו מנסה לבאר ולפרט מהו הגוון שבו יש לעשותו דהיינו כעין הרקיע בטהרתו (ובהל' כלי המקדש ח, יג כתב שהוא כעצם השמים). ואין בדבריו אפילו רמז לכך שאין אנו יודעים מהו אותו גוון. וכן משמע בלשונו, דהא אם כוונתו משום אי ידיעת הגוון, לא היה לו לומר שהוא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום, אלא שאין אנו יודעים לעשותה (כיון דלא ידעינן מה הוא אותו תכלת).

וכן כתב רבי אברהם בן הרמב"ם בהמספיק לעובדי ה'³¹, שמניעת המצוה בדורנו היא משום אי הכרת החילזון (ולא משום שאין יודעים את הגוון המדויק). ותמוה מאוד לומר שנחלק על אביו בזה, ושהרמב"ם סבר שאין אנו יודעים הגוון המדויק והוא סבר דידועים אותו, ומצד שני נצטרך לומר שבדורו של הרמב"ם הכירו את החילזון, ובדורו של בנו נשתכח.

ומה שמדקדקים המתחכמים אוהבי הדקדוקים את לשונו בפירוש המשנה "תכלת ידועה" והכריחו מזה דכוונתו למין גוון ידוע מגווני התכלת, הוא דקדוק של תוהו, דשפיר שייך הלשון תכלת ידועה לכוונת "צביעה ידועה" כמו שכתב בספרו. אך בלאו הכי אין לדקדק כל כך בלשון, שהוא תרגום מלשון ערבי. והנה הגרי"מ טיקוצ'ינסקי מביא ב"עיר הקודש והמקדש"³² עדות הגרי"א הרצוג שחקר את התרגום המדויק ברמב"ם, ופירושו, כאמור, שלא כל חומר כחול נקרא תכלת אלא חומר ידוע הבא מן החילזון.

ואמנם אפשר דכוונת הרמב"ם לאו דווקא משום שאין יודעים את החילזון אלא משום שאין יודעים איך לעשות ממנו את הצבע במציאות. כיון שלא נתחכמו בדורו כל כך בחכמת הכימיה וגם לא היה בידם האפשרויות לעריכת ניסויים בקלות כהיום. ואף שבפועל אפשר לעשות, וכבר עשו זאת בדורנו אף בסממנים טבעיים, מכל מקום עשיית ניסיונות בזה (כדי ללמוד דרך צביעתו) אינה אפשרית כל כך, כי החומרים הטבעיים חלשים וכל התהליך ארוך מאד.

³¹ הל' ציצית, מהדרו' ניסים דנה עמ' 273.

³² ח"ה פרק ה.

ואחר שראינו שאין לנו ממשות ראייה מדברי הרמב"ם, יש לנו לדון בעצם הדבר האם יש לומר שיש חוזק גוון מדויק לתכלת או דכל אשר הוא בגוון הזה בין עמוק ובין דיהא הכול שם תכלת לו. והנה בדבר זה הארכנו לעיל בכמה וכמה ראיות, שאין דין לגוון מדוקדק וכל שהכחול שולט בו בכלל תכלת הוא, וכבר נתברר ונתאמת שאין בטעם זה ממש כדי לקיים את ביטול המצוה.

אחרית דבר

הנה אף אם עדיין יעלה הספק בלבך, דאפשר שמא ואולי עדיין יש איזה גדר עיכוב בדקדוק הגוון שאינו ידוע לנו, הגע עצמך מה הוא הצד הפשוט ומה היא הסברה המוחזקת והישרה המחייבתנו להתנהג על פיה מן הדין. ובזה יצאת ידי חובתך מכל ספיקות וספיקי ספיקות שיעלו המבהילים והמתמיהים על לבך תמיד.

ומכל מקום בין לדברי המעמיקים צבעו, ובין לדברי המחלישים צבעו, אין בזה טענה להיפטר מקיום המצוה למעשה, כי הכול אפשר לעשות מן החילזון, שהרי הגוון משתנה לפי כמות הצבע והצמר, ואפשר לעשותו בין בכחול עמוק מאוד, ובין בכחול כעין הרקיע הבהיר מאוד. (ודלא כמו שכתב בקונטרס אחד, שאי אפשר להגיע בצביעת דם הפורפור"א אלא לכחלות בהירה, והוא מילתא דעבידא לאיגלווי בקל, ואפשר לבררו אצל כל העוסקים במצוה במלאכת הצביעה).

ואין בכל זה ענין לזיהוי החילזון, אלא לברר היאך לעשות בו. ואף אין בהעלאת צדדים אחרים בענין הזה כדי לפטור מקיום המצוה, כיון שאפשר לעשותו דיהא או עמוק הימנו ובכמה גוונים (כטורקזי וסגול). והמסתפק יש לו לברר ענין זה ככל נושא בתורה מדברי חז"ל והראשונים ואף אם דעתו שנחלקן בו ראשונים, יש להכריעו בכללי ההלכה, אך אי אפשר להיפטר מן המצוה לגמרי על ידי אי הכרעת גדריה.

והרוצה לומר כי מראה הרקיע בטהרתו הוא דהה יותר מהכחול הממוצע, יכול לעשות צבע בהיר יותר, אי נימא שהרקיע דיהא שבכחול. אך הא ודאי כל שהוא כעין הרקיע בטוהרו באיזה מקום ובכל זמן שהוא, סגי בהכי. שהרי הרמב"ם אינו

מגדיר מקום וזמן מסוים דווקא, ורקיע הנקי מאבק ועשן כיום צח בימות הגשמים נמי בכלל זה (כלשונו בהל' קידוש החודש יח, ב) ומכל מקום ודאי אין צורך שיהיה בהיר כל כך כרקיע שבמקומנו שהוא מלוכלך ביותר באבק ועשן. אך באמת נראה דאין בזה טענה כלל, כיון שמה שכתבו כמראה הרקיע הוא להסביר שהגוון הוא כחול טהור (ללא ירוק או אדום). ואין בידינו דוגמא אחרת להסביר מהו צבע כחול, אלא רקיע וים (וכמו שכתבנו לעיל דכיון דגבי ים אפשר לטעות בו גם כן למראה גרי"ן, לכך נקטו לשון כעין הרקיע), ולא באו להעיד על מידת החוזק שלו.